

УДК 347.191.11:347.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.15>

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДУ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТА ІНШИХ ВИДІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

Ватрас В.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,*

*професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6822-7442>

vatrasv@gmail.com

Ватрас В. Доктринальні та нормативні питання визначення складу учасників господарських та інших видів підприємницьких товариств.

В науковій статті автор провів наукове дослідження доктринальних та нормативних питань визначення складу учасників господарських та інших видів підприємницьких товариств. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що учасниками підприємницьких товариств є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, в тому числі ті, що є фізичними особами-підприємцями відповідно до законодавства України або іншої держави), юридичні особи, зареєстровані в Україні, іноземні юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада, іноземна держава. Участь держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, іноземної держави у діяльності кооперативів через юридичні особи публічного права є неможливою. В той же час, можлива участь юридичних осіб приватного права, створених державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальною громадою, іноземною державою, у діяльності обслуговуючих та споживчих кооперативів. Право участі у діяльності підприємницьких товариств мають фізичні особи, що володіють неповною або повною цивільною дієздатністю починаючи з 14 років. Виняток становлять: учасники повних товариств та повні учасники командитних товариств, якими можуть бути лише повнолітні фізичні особи або неповнолітні особи, яким надано повну цивільну дієздатність, а також члени кооперативів, якими можуть бути фізичні особи старше 16 років. На нашу думку, слід допустити участь осіб віком від 15 до 16 років у діяльності виробничого кооперативу, за умови отримання згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює на трудову діяльність у такому корпоративному об'єднанні. Також доцільно знизити вік, з якого допускається членство у кооперативі з 16 до 14 років, що дозволить удосконалити правове регулювання правосуб'єктності учасників господарських товариств та членів кооперативів, з урахуванням специфіки членства у виробничому кооперативі.

Ключові слова: підприємницьке товариство; господарське товариство; учасник господарського товариства; права учасників господарського товариства; правовий статус.

Vatras V. Doctrine and normative issues of determining the composition of participants of business and other types of business companies.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of doctrinal and regulatory issues of determining the composition of members of economic and other types of entrepreneurial companies. On the basis of the conducted research, the author came to the conclusion that the participants of entrepreneurial societies are natural persons (citizens of Ukraine, foreign citizens and stateless persons, including those who are natural persons-entrepreneurs in accordance with the legislation of Ukraine or another state), legal entities, registered in Ukraine, foreign legal entities, the state of Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea, a territorial community, a foreign state. The participation of the state of Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea, a territorial community, a foreign state in the activities of cooperatives through legal entities under

public law is impossible. At the same time, the participation of legal entities under private law, created by the state of Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea, a territorial community, a foreign state, in the activities of service and consumer cooperatives is possible. The right to participate in the activities of entrepreneurial companies is available to natural persons who have partial or full civil legal capacity starting from the age of 14. Exceptions are: members of full partnerships and full members of limited partnerships, which can only be natural persons of legal age or minors who have been granted full civil legal capacity, as well as members of cooperatives, which can be natural persons over 16 years of age. In our opinion, the participation of persons aged 15 to 16 years in the activities of a production cooperative should be allowed, subject to obtaining the consent of one of the parents or a person who replaces them for work in such a corporate association. It is also advisable to lower the age at which membership in a cooperative is allowed from 16 to 14 years old, which will improve the legal regulation of the legal personality of members of business associations and members of cooperatives, taking into account the specifics of membership in a production cooperative.

Key words: entrepreneurial company; business association; a member of a business association; the rights of members of a business partnership; Legal Status.

Постановка проблеми. Аналіз чинної нормативно-правової бази, яка визначає особливості правового статусу учасників підприємницьких товариств, їх права та обов'язки, які виходять із статусу учасника, дозволяє стверджувати про його неоднозначність та дискусійність. Так, сама назва цих суб'єктів підприємницьких товариств в цих нормативно-правових актах визначена по-різному: засновник (ст. 87 Цивільного кодексу України, ст. 63 Господарського кодексу України, ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), учасник (ст. 84, 114, 153 Цивільного кодексу України, ст. 63 Господарського кодексу України, ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 4 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), член (ст. 163 Цивільного кодексу України, ст. 95 Господарського кодексу України, ст. 10 Закону України «Про кооперацію», ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію»), акціонер (ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства») [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Таким чином, в даному випадку бачимо неузгодженість понять, які позначають осіб, які беруть майнову та/або трудову участь у діяльності підприємницьких товариств. Виникають питання й щодо визначення, хто відноситься до категорії учасників (акціонерів, засновників) підприємницьких товариств.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правового статусу учасників підприємницьких товариств піднімалася на рівні наукових робіт таких вчених, як В.А. Васильєва, Н.С. Глузь, О.Р. Кібенко, С.С. Кравченко, В.М. Кравчук, В.І. Крат, І.М. Кучеренко, В.В. Луць, І.М. Кучеренко, І.В. Саракун, І.В. Спасибо-Фатєєва. В той же час, в правовій доктрині зберігається дискусія щодо визначення питання складу учасників підприємницьких товариств.

Метою статті є дослідження доктринальних та нормативних питань визначення складу учасників господарських та інших видів підприємницьких товариств.

Виклад основного матеріалу. Можемо приєднатися до думки І.В. Спасибо-Фатєєвої, яка вважає тотожними поняття «акціонер» та «учасник» [8, с. 282], зважаючи на те, що у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначено про акціонерів акціонерного товариства, як осіб, які беруть участь у його діяльності, а у ч. 2 ст. 4 цього ж Закону мова йде про акціонерне товариство з одним учасником. Хоча правовий статус акціонера має свої особливості порівняно із правовим статусом учасників інших господарських товариств та кооперативів, однак в цілому правосуб'єктність акціонера, його загальні права, законні інтереси та обов'язки, що впливають із участі в товаристві співпадають із відповідними елементами правового статусу інших учасників. Так само, поняття «член» та «учасник» є тотожними, зокрема у ст. 12 Закону України «Про кооперацію» зазначає, що член кооперативу має право брати участь у господарській діяльності кооперативу та в управлінні ним [6]. Тому термінологічна різниця між цими поняттями стосується лише участі зазначених суб'єктів у діяльності підприємницьких товариств різного виду (учасники беруть участь у діяльності господарського товариства, члени – у діяльності кооперативу), наявністю ряду особливостей у правовому статусі учасників та членів, визначених спеціальним законодавством.

Однак, виникає питання щодо розмежування понять «учасник (акціонер, член)» та «засновник», що використовуються для позначення осіб, які беруть участь у підприємницьких товариствах. Аналіз нормативно-правових актів у зазначеній сфері дозволяє сказати, що учасниками

(акціонерами) передусім називають осіб, які беруть майнову участь у діяльності підприємницьких товариств у формі господарських товариств, членами – осіб, які беруть майнову та/або трудову участь у діяльності кооперативів, засновниками – осіб, які брали участь у створенні підприємницького товариства, а саме: ініціювали його створення та провели організаційну роботу стосовно його заснування [9, с. 291]. Після державної реєстрації підприємницького товариства, внаслідок якого останнє набуває статусу юридичної особи, такі особи набувають правового статусу учасників такого товариства або кооперативу. При цьому до учасників підприємницького товариства також відносять осіб, які приєдналися до засновників у процесі діяльності вже створеної юридичної особи [9, с. 339].

Основним документом, який визначає правовий статус учасників товариств та інших юридичних осіб корпоративного типу є Цивільний кодекс України, ст. 83 якого, розкриваючи поняття товариства, визначає його як організацію, створену шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві, а ч. 1 ст. 114 Цивільного кодексу України визначає, що учасником господарського товариства може бути фізична або юридична особа [1]. Перелік учасників підприємницьких товариств, передбачений Господарським кодексом України у ч. 2 ст. 79 значно ширший і включає не тільки фізичних та юридичних осіб в розумінні Цивільного кодексу України, а й органи державної влади та місцевого самоврядування, які володіють господарською компетенцією, тобто які виступають в ролі його учасників, створюючи та здійснюючи управління підприємствами, в тому числі і корпоративними [2]. Якщо звернутися до ст. ст. 167–169 Цивільного кодексу України, можна стверджувати, що до учасників товариств навіть у розумінні Цивільного кодексу України, відносяться не тільки фізичні та юридичні особи, а й держава Україна, Автономна Республіка Крим та територіальна громада, які діючи через створені органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (що є юридичними особами публічного права) здійснюють свої права учасників відповідних товариств [1].

Дещо іншим чином, суб'єктний склад учасників товариства визначається в ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», відповідно до якої засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України. За цією статтею виступати засновниками та учасниками господарських товариств вправі також іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації, крім випадків, встановлених законодавчими актами України [3].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про кооперацію» членами кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу [6].

Ст. 98 Господарського кодексу України [2], ст. 1 Закону України «Про кооперацію» [6] та ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [10] передбачають винятки із переліку учасників кооперативу, встановленого ст. 10 Закону України «Про кооперацію», а саме: звужують цей перелік тільки до фізичних осіб. При цьому, ст. 14 Закону України «Про кооперацію» та ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» допускають участь юридичних осіб у діяльності кооперативу, в тому числі виробничого, як асоційованих членів. Участь юридичних осіб у діяльності обслуговуючого кооперативу відповідно до ст. 1 Закону України «Про кооперацію» [6; 10] та ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» [7] взагалі не обмежується.

В той же час, бачимо невідповідність між суб'єктним складом учасників споживчого кооперативу, як це передбачено у законодавстві. Так, учасниками споживчих кооперативів відповідно до ст. 111 Господарського кодексу України можуть бути лише фізичні особи [2], в той же час, ст. 1 Закону України «Про кооперацію» допускає членство у споживчому кооперативі юридичних осіб [6], а ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» передбачає участь юридичних осіб у споживчій кооперації як колективних членів [7].

Таким чином, сукупний аналіз норм українського корпоративного законодавства, дозволяє зробити висновок, щодо кола учасників підприємницьких товариств відносяться:

1) фізичні особи, а саме: громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, в тому числі ті, що є фізичними особами-підприємцями відповідно до законодавства України або іншої держави;

2) юридичні особи: ті, що зареєстровані в Україні, іноземні юридичні особи, при цьому чинне законодавство не допускає участі юридичних осіб у діяльності виробничих кооперативів, а Господарський

кодекс України – у діяльності споживчих кооперативів (при цьому, Закони України «Про кооперацію» та «Про споживчу кооперацію» не містять цих винятків);

3) держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада – відповідно до Цивільного кодексу України;

4) органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією – відповідно до Господарського кодексу України.

Аналіз корпоративного законодавства ряду інших країн дозволяє сказати, що питання суб'єктного складу і там вирішується неоднозначно. Зокрема, торгове законодавство Федеративної Республіки Німеччина та Французької Республіки не містять обмежень щодо участі у діяльності господарських товариствах фізичних та юридичних осіб. При цьому, на участь держави у діяльності зазначених товариств посилянь у Німецькому цивільному уложенні та Французькому комерційному кодексі немає [11, с. 110], тобто така участь стає можливою через участь юридичних осіб, створених державою, у діяльності підприємницького товариства.

В чинному законодавстві та теорії цивільного та корпоративного права нічого не сказано про участь іноземної держави у корпоративних відносинах, хоча іноземні юридичні особи, у яких власником виступає іноземна держава, можуть бути засновниками та учасниками підприємницьких товариств, створених та діючих в Україні. В той же час, відповідна іноземна юридична особа буде діяти не у власних інтересах, а в інтересах та від імені відповідного органу державної влади іноземної держави, уповноваженого управляти майном іноземної держави. На жаль, зазначене формулювання не передбачене в законодавстві, а при визначенні поняття «держава» як учасника корпоративних правовідносин, говориться лише про державу Україна, хоча інші держави також вправі брати участь у цивільних, в тому числі корпоративних, правовідносинах через створені нею юридичні особи (в тому числі і органи влади).

У зв'язку з цим, можемо дійти до висновку, що учасниками господарських товариств є держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада, іноземна держава, однак функції учасників виконують створені ними юридичні особи публічного права, якими є відповідні органи державної влади та місцевого самоврядування, а щодо іноземної держави – інші суб'єкти, уповноважені управляти майном іноземної держави відповідно до законодавства іноземної держави.

Загальні положення правосуб'єктності учасників підприємницьких товариств передбачені Цивільним кодексом України при визначенні цивільної правоздатності та дієздатності фізичних та юридичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законами України «Про господарські товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію», іншими актами законодавства, а також установчими документами підприємницького товариства. Відповідно до вище зазначених нормативно-правових актів фізична особа вправі бути учасником (засновником) підприємницького товариства, а за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, також укладати договори, пов'язані із статусом учасника (засновника) вже з 14 років. Тобто можливість стати учасником корпоративного суб'єкта у фізичної особи виникає з моменту набуття неповної цивільної дієздатності, незалежно від наявності у неї статусу фізичної особи-підприємця або факту трудової участі.

В той же час, із цього правила є ряд винятків. Зокрема, відповідно до ст. 80 Господарського кодексу України, ст. 66 та 75 Закону України «Про господарські товариства» участь у повних та командитних товариствах є підприємницькою діяльністю, а тому учасниками таких товариств можуть бути лише повнолітні фізичні особи, або неповнолітня особа віком від 16 років, якій у встановленому порядку була надана повна цивільна дієздатність [2; 3]. Однак для учасників товариств з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю та акціонерних товариств така вимога не пред'являється.

Членом підприємницького товариства у формі кооперативу фізична особа вправі бути починаючи з 16 років, за умови взяття участі, в тому числі трудової (для виробничого кооперативу), у його діяльності. Більш пізній вік як умова можливості членства у кооперативі пояснюється тим, що вік, з якого дозволяється працювати в Україні становить 16 років (відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю). Із даного правила встановлюються два винятки: фізична особа може стати асоційованим членом кооперативу вже з 14 років, зважаючи на те, що асоційоване членство передбачає лише майнову участь у кооперативі, а не повноцінну трудову та іншу участь у виробничій та господарській діяльності кооперативу; відповідно до ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» допускається участь в учнівських споживчих кооперативах осіб, які досягли 14-річного віку [7].

На нашу думку, слід допустити участь осіб віком від 15 до 16 років у діяльності виробничого кооперативу, за умови отримання згоди осіб, зазначених у ч. 2 ст. 188 Кодексу законів про працю України на трудову діяльність у такому корпоративному об'єднанні. Крім цього, доцільно знизити вік, з якого допускається членство у кооперативі з 16 до 14 років, зважаючи на те, що відповідно до п. 3 ст. 32 Цивільного кодексу України ці особи, так само як неповнолітні особи віком від 16 до 18 років можуть бути учасниками юридичних осіб, до яких відносяться і кооперативи і на них так само поширюються обмеження, передбачені для осіб із неповною цивільною дієздатністю. Зазначені зміни дозволять удосконалити правове регулювання правосуб'єктності учасників господарських товариств та членів кооперативів, з урахуванням специфіки членства у виробничому кооперативі.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити наступне. Учасниками підприємницьких товариств є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, в тому числі ті, що є фізичними особами-підприємцями відповідно до законодавства України або іншої держави), юридичні особи, зареєстровані в Україні, іноземні юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада, іноземна держава. Участь держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, іноземної держави у діяльності кооперативів через юридичні особи публічного права є неможливою. В той же час, можлива участь юридичних осіб приватного права, створених державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальною громадою, іноземною державою, у діяльності обслуговуючих та споживчих кооперативів. Право участі у діяльності підприємницьких товариств мають фізичні особи, що володіють неповною або повною цивільною дієздатністю починаючи з 14 років. Виняток становлять: учасники повних товариств та повні учасники командитних товариств, якими можуть бути лише повнолітні фізичні особи або неповнолітні особи, яким надано повну цивільну дієздатність, а також члени кооперативів, якими можуть бути фізичні особи старше 16 років. На нашу думку, слід допустити участь осіб віком від 15 до 16 років у діяльності виробничого кооперативу, за умови отримання згоди одного з батьків або особи, яка їх замінює на трудову діяльність у такому корпоративному об'єднанні. Також доцільно знизити вік, з якого допускається членство у кооперативі з 16 до 14 років, що дозволить удосконалити правове регулювання правосуб'єктності учасників господарських товариств та членів кооперативів, з урахуванням специфіки членства у виробничому кооперативі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
3. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.
4. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>.
5. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.
6. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>.
7. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text>.
8. Спасибо-Фатеева І., Кибенко О., Борисова В. Корпоративне управління: монографія. Під ред. І. Спасибо-Фатеевої. Х.: Право, 2007. 498 с.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 3: Юридична особа / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. Серія «Коментар та аналітика». Х.: Страйд, 735 с.
10. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.
11. Корпоративное право: Учебное пособие / Под ред. И.А. Еремичева и Е.А. Павлова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 438 с.